

КУЛЬТУРОГРАФІЯ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

CULTUROGRAPHY OF THE
RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

DOI: 10.18523/2617-8907.2024.7.52-60

УДК 008:[316.658:355.01](470:477)

Артем Богуцький

Аспірант кафедри культурології факультету гуманітарних наук,
Національний університет «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА), Київ, Україна

<https://orcid.org/0009-0002-8983-4759>

e-mail: artem.bogutsky@ukma.edu.ua

Формування та роль комеморативних практик
в умовах російсько-української війни

У статті розглянуто комеморативні практики України та Росії в умовах сучасної війни в контексті процесу переосмислення свого культурного простору. Здійснено аналіз змін у комеморативних практиках на різних етапах протистояння (з моменту анексії Криму до 24 лютого 2022 року та після), взаємодії цих практик із суспільними та політичними процесами в Росії та Україні. Зроблено спробу виокремити зміст комеморативних практик для подальшого дослідження їхнього впливу на формування соціокультурного простору кожної з держав.

Ключові слова: російсько-українська війна, комеморативні практики, політика пам'яті, декомунізація, пам'ятник, національна ідентичність, консолідація суспільства, культурний простір, культурологічний вимір.

Постановка проблеми. У контексті російсько-української війни, що триває з 2014 року, важливим елементом культурного протистояння стали комеморативні практики. За ці 10 років вони зазнали кількісних та якісних змін. Кожна зі сторін протистояння використовує пам'ять як важливий аспект консолідації своєї нації. Однак, попри очевидну важливість збереження й репрезентації пам'яті та вшанування подій, які супроводжують конфлікт, постає низка складних питань, а саме: як формуються та впливають на суспільство комеморативні практики, що виникли внаслідок війни, як вони сприймаються в російській та українській культурній та політичній парадигмах.

З огляду на зазначене актуальним є аналіз змін у комеморативних практиках на різних етапах конфлікту (з моменту анексії Криму до 24 лютого 2022 року та після), розрізнення між комунікативною та культурною пам'яттю, а також вивчення взаємодії цих практик

із суспільними та політичними процесами в Росії та Україні.

Такий аналіз може висвітлити суттєві відмінності у сприйнятті подій обома країнами. Важливо наголосити, що це питання вкрай складне та потребує подальшого дослідження із залученням міждисциплінарного підходу.

Галузь і стан наукової розробки проблеми. Наукове дослідження комеморативних практик є проявом міждисциплінарного дискурсу, у якому акумульовано оптики галузей культурології, соціології, історії, політології. Цей комплекс досліджень концентрується на вивченні способів, якими суспільства вшановують, утримують та передають пам'ять про історичні події та особистостей через різноманітні обряди, пам'ятники, публічні заходи та інші символічні вираження.

Європейські студії пам'яті представлені передусім німецьким ученим Яном Ассманом, який у праці «Культурна пам'ять» розробив

концепцію культурної пам'яті як форми колективної пам'яті, що охоплює тривалі історичні періоди й передається через канонічні тексти, образи, ритуали. Культурологиня, антропологиня та історикиня Алейда Ассман у книжці «Довга тінь минулого: Меморіальна культура та історична політика» розвиває концепцію культурної пам'яті, досліджуючи зміни, яких вона зазнавала: травматичні події, вплив глобалізації. Французький дослідник П'єр Нора в працях «Проблематика місць пам'яті» та «Всесвітній триумф пам'яті» запропонував концепт «місця пам'яті» – символічні об'єкти, події, ритуали, які стають уособленням національної пам'яті.

Українські «студії пам'яті» є дуже молодими й починають активно розвиватися тільки з моменту здобуття Україною незалежності у 1991 році, але найбільший імпульс для їхнього розвитку дала Революція Гідності та початок російсько-української війни. Зокрема, у 2014 році було створено Український інститут національної пам'яті. Вітчизняні дослідники розвивають ідеї своїх західних колег, але з акцентом на специфіку формування української національної пам'яті. Ярослав Грицак у праці «Подолати минуле: глобальна історія України» пропонує переосмислити підхід до вітчизняної історії, зокрема, досліджує конфліктність пам'яті та стратегії її подолання в межах націєтворення. У монографії Лариси Нагорної «Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії» розглянуто феномен історичної пам'яті, а також механізми актуалізації минулого в пізнавальному процесі та в ідентифікаційних практиках. Спільним для «студій пам'яті» є розуміння важливої ролі комеморації та пам'яті як ключових елементів у формуванні національної ідентичності.

У дослідницькому полі існують такі градації комеморативного дискурсу:

- Соціальна пам'ять утверджується через спільні спогади та уявлення про минулі події, що консолідують групову ідентичність. Наприклад, в Україні це образ Революції Гідності та вшанування Героїв Небесної Сотні, АТО/ООС.

- Культурна пам'ять реалізується через матеріальні носії. В Україні це декомунізація / деколонізація, у Росії – збереження радянсько-імперських символів та культ «Великої Вітчизняної війни».

- Колективна пам'ять в Україні пов'язана з боротьбою з російською агресією. У Росії це представлено радянсько-імперським наративом і прагненням відновити імперію.

- Національна пам'ять відображає самосвідомість націй. Для України це вшанування борців за незалежність, для Росії – культ радянської перемоги та імперської величі.

- Історична пам'ять ґрунтується на репрезентації історії. В Україні це рефлексії стосовно радянського минулого та його місця в сучасному соціокультурному просторі, у Росії – ревізіонізм, поєднаний з маніпуляціями та фальсифікацією історії на вимогу сучасного державного метанаративу.

Мета статті – проаналізувати роль комеморативних практик у формуванні національних ідентичностей та визначити специфіку конструювання історичної пам'яті в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Одразу варто наголосити, що в межах цієї статті, з огляду на швидкі трансформації в культурних парадигмах обох країн, такі види пам'яті, як соціальна, культурна, колективна, національна та історична, буде розглянуто не ізольовано, а в культурологічному вимірі. Фокус дослідження передбачає розгляд комеморативного середовища як цілісної системи, в якій взаємодія та переплетення зазначених вище видів пам'яті формують інтегроване уявлення в синхронії та діяхронії.

2014 рік став переломним моментом для обох країн і часом, коли комеморативні практики стали важливими елементами у формуванні нової націєвірної парадигми двох націй. Революція Гідності, анексія Криму, окупація ОРДЛО та повномасштабне вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року лише продемонстрували необхідність кількісних та якісних змін у структурі колективної пам'яті. Водночас з початком російсько-української війни та окупацією частини української території постала гостра потреба в дослідженні російського культурного простору та боротьби з російською культурною експансією. Вітчизняний культурний простір також потребує захисту, а комеморативні практики є важливим елементом у боротьбі за національну ідентичність. Своєю чергою, російський комеморативний дискурс теж зазнав значних змін. Він був змушений адаптуватися до нових викликів сучасності та головним чином до активного українського спротиву й неможливості повністю захопити Україну спочатку у 2014–2015 роках і тепер після 24 лютого 2022 року.

Науковий аналіз основних відмінностей між культурним простором України та Росії вказує на суттєву різницю в їхньому розвитку

та характері. Українському культурному простору притаманна певною мірою «хаотичність», багатогранність, різноманітність індивідуального вираження. Українське комеморативне середовище має гнучку структуру, завдяки чому суспільство пережило пострадянську кризу, і це не стало національною та державною трагедією, як у Росії. Для України це було повернення своєї історії, своєї ідентичності. Натомість для Російської Федерації, за словами диктатора Путіна, «розпад Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою століття» (BBC 2005). Українське суспільство змогло адаптуватися та реформуватися, а комеморативні практики стали однією з форм вираження національної ідентичності. Водночас такий демократичний устрій сприяв утворенню багатопольного комеморативного середовища, в якому поруч можуть існувати пам'ятники українським національним героям і постатям радянського минулого. До того ж український культурний простір перебував під впливом російського метанаративу.

Встановлення тоталітарного автократичного режиму в Росії призвело до закріплення певних практик, спрямованих не лише на підтримку імперської політики, а й на поширення та утвердження танатолатричних концепцій у культурі, коли суспільство намагається консолідувати навколо ідеї смерті за державу як головного обов'язку та чесноти для російського громадянина. «Немає більшої любові, якби хтось віддав би душу свою за друзів своїх», – проголошує Путін (Русская служба BBC 2022). Патріарх Кирило підтримує його і стверджує, що у разі смерті під час так званої «СВО» «жертва (військовослужбовець) змиває всі свої гріхи» (Ларина 2022).

Зрештою, на думку філософа, культуролога Михайла Епштейна, внаслідок ставлення до життя як до чогось швидкоминучого в Росії формується

«суспільний настрій, навіть можна сказати, соціальний інстинкт, який віддає перевагу гіршому перед кращим. <...> Саме какофілія як соціально схвалене прагнення до поганого і неприязнь до доброго – емоційна основа того антисвіту, антисоціуму, який історично склався в Росії й призвів до системних злочинів пострадянського часу – до ГУЛАГу та до Бучі» (Жезмер 2023) (переклад цитати Михайла Епштейна наш. – А. Б.).

Складові частини цих концепцій несуттєво відрізняються одна від одної за формами

репрезентації основного наративу та історії кожної нації. Однак якісна відмінність проявляється в їхньому наповненні, в засадничій спрямованості та впливі на культурну свідомість.

В умовах війни на перше місце серед комеморативних практик вийшли практики, пов'язані передусім з боротьбою за національну ідентичність з обох сторін: боротьба України за незалежність, а в Росії – прагнення відновити імперію. Відповідно до цього відбувається вибудовування необхідних наративів, які знаходять свою репрезентацію в комеморативних практиках. В Україні це, зокрема, вшанування Героїв Небесної Сотні, які стали першими воїнами, які віддали своє життя за незалежність у модерний період; вшанування учасників АТО/ООС; запровадження офіційних свят, присвячених Збройним Силам України; переосмислення параду на День Незалежності, адже тепер він є не рудиментом минулого, а подією, спрямованою на увіковічення сучасної боротьби за незалежність.

Дискурс стосовно символічного значення «Великої Вітчизняної війни» в Україні нівельований: завдяки переосмисленню цієї практики дискурс перенесено з площини «святкування» до «вшанування». Зокрема, по цьому дискурсу ми можемо проводити «демаркаційну лінію» між мешканцями України та Росії. На зміну святкуванню 9 травня прийшло вшанування 8 травня, в Україні звучить гасло «Ніколи знову», тоді як у Росії – «Можемо повторити». 29 серпня стало Днем пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. День Незалежності набув потрібних державотвірних конотацій. Ба більше, після повномасштабного вторгнення символічну роль парадних розрахунків тепер виконує понівечена техніка країни-агресора.

Загалом, зазначена вище тенденція свідчить про те, що відбувається формування нових матриць культурного універсуму і водночас постає проблема витворення нової культурної парадигми з новими комеморативними практиками.

Творення нових практик відбувається паралельно з реактуалізацією комеморативного середовища. В умовах сучасного протистояння така реактуалізація має амбівалентний характер. На зовнішньополітичній арені Україна, безумовно, є жертвою нападу, але якщо розглядати внутрішньополітичну та соціокультурну ситуацію, то образ жертви використовується тільки стосовно безпосередніх жертв російських воєнних злочинів, в іншому формується

парадигма, в якій українці борються як за свою свободу, так і за свободу всієї Європи. Водночас для внутрішньополітичного дискурсу Російської Федерації образи жертви та триумфатора накладаються один на одного. З іншого боку, Росії вдалося сформувати два релевантних образи для своєї ідеології: фортеця в облозі та найвеличніша країна у світі, якій усі заздять (Бойко 2023).

Зміни в практиках комеморації виражені не лише у формальній стороні репрезентації, але й суттєво впливають на сприйняття історичних подій та їхнє місце в сучасному суспільстві. Такі трансформації визначаються не лише символічними змінами, а й глибоким переосмисленням культурних артефактів та значущості історичних наративів у формуванні сучасного соціокультурного ландшафту. Наприклад, сьогодні за незалежність України бореться 24-та окрема механізована бригада імені короля Данила – колишня 24-та мотострілецька Самаро-Ульяновська, Бердичівська ордену Жовтневої Революції тричі Червонопрапорна, орденів Суворова і Богдана Хмельницького Залізної дивізії.

Іншим важливим елементом як українського, так і російського комеморативних середовищ є виникнення нових і переосмислення старих пам'ятних дат і відповідних подій, пов'язаних з ними, адже після здобуття незалежності Україна, як і більшість пострадянських республік, успадкувала практику відзначання різних свят: Першотравень, День Перемоги, 8 Березня та ін. Сьогодні ми зіткнулися з ситуацією, коли є чіткий план щодо того, як бути з культурними маркерами радянщини, і зовсім немає стратегії щодо того, як бути з українськими культурними маркерами, стратегії щодо формування національної ідентичності, що призводить, зокрема, до знищення пам'яток архітектури ранніх періодів. Французький історик П'єр Нора пояснює це так:

Це тому, що наше ставлення до минулого, принаймні як воно виявляється у великих історичних дослідженнях, є чимось зовсім іншим, ніж те, що ми очікували б від пам'яті: це вже не ретроспективна безперервність, а висвітлення розриву (Нора 2005) (переклад наш. – А. Б.).

Російський комеморативний простір, навпаки, функціонує в більш сталій традиції: будь-який історичний маркер радянського чи імперського минулого може займати актуальне місце

в сьогоденні. Німецька дослідниця Алейда Ассман, зокрема, зазначає:

З переходом від багатонаціонального союзу до національної держави Росія перенесла ідентифікаційний центр тяжіння з постаті Леніна на фігуру Сталіна. Символом цього центру, який уособлює в сьогоденній Росії «єдність нації», слугує не нова пам'ятна дата 4 листопада (1612), а старе свято 9 травня (1945), яке набагато ефективніше витіснило пам'ять про Жовтневу революцію – 7 листопада (1917) (Ассман 2019, 19).

Попри перенесення акценту на сталінську міфологему, тіло Леніна і будь-які пов'язані з ним культурні елементи залишаються стійкими маркерами імперськості (Шестов 2005). Відповідно, для Російської Федерації будь-яке «знищення» цього «тіла» сприймається як спроба зазіхання на цей простір і боротьба з ним завдає найбільшої шкоди імперському наративу. «В. Путін, котрий запропонував політику відродження “православних скреп”, обґрунтував відповідність Мавзолею національним традиціям у сенсі демонстрації відкритих мощей “видатних людей”, що він озвучив під час відвідання Києво-Печерської лаври 2012 р.», – пояснює культурологиня Руслана Демчук (2021, 17).

Від початку свого президентства Путін вирішив відмовитися від небажаних сторінок історії. Зокрема, про це свідчить найбільша кількість військових архівів, засекречених у Росії. Саме у 2014 році в Кримінальному кодексі РФ з'явилася стаття про реабілітацію нацизму, включно з поширенням свідомо неправдивої інформації про СРСР у період Великої Вітчизняної війни. Путін вважає, що спроби переписати історію мають на меті ослаблення РФ. Рішенням суду було закрито правозахисну організацію «Меморіал», яка багато років виступала за доступ до архівів, а на її представників заведено кримінальні справи. Загалом весь російський соціокультурний простір базується на історичних маніпуляціях. У Росії все вирішує тільки Путін, сформовано його культ, авторитарний режим – «путінократію» (Райтшустер 2015). Будь-яка незгода з його баченням історії призводить до арештів тих, хто намагається висвітлювати об'єктивні факти.

Таке маніпулювання в Росії історичними наративами призвело до імплементації культурного простору, в якому базовим принципом функціонування є танатолатрія, тобто культ смерті, на чому ми вже наголошували.

Нинішня війна лише актуалізувала цей дискурс. Путін та інші представники вищого військово-політичного керівництва разом із духовництвом не раз підкреслювали, що основний сенс буття російського громадянина – померти за державу. До героїв «Великої Вітчизняної війни» приєднуються «герої» так званої «СВО». Загалом увесь комеморативний простір Другої світової війни використовується для формування нового ідеологічного підґрунтя, яке пов'язано з героїзацією жертви, яку треба принести заради перемоги.

Водночас російський культурний простір прагне викоринити зі своєї історії фрагменти, які не відповідають державній ідеологічній парадигмі. Німецька культурологиня Алейда Ассман, зокрема, зазначає:

Мені здається, що в Росії зараз ставлення до минулого – це ставлення першого періоду: забуття, забування власної історії. Росіяни старанно намагаються стерти з пам'яті дуже багато того, що в якийсь момент після розпаду СРСР стало виходити на поверхню. Дуже відкрита ситуація, яка була у 1990-х роках у Росії, коли історики мали доступ до архівів, порушували багато цікавих тем, могли виступати публічно, сьогодні змінилася закритістю та мовчанням (Виноградов 2014).

Отже, можемо стверджувати, що радянський ідеодискурс у цьому контексті можна розглядати як певне продовження імперського, на який своєю чергою спирається сучасний російський. Це свідчить про неперервність певних ідейних компонентів в історії російської політичної дискусії та використання їх у контексті національної єдності. Імперський наратив, перетворений радянською ідеологією, став важливим засобом формування єдиного фронту проти ворога, що підкреслювалося як необхідність захисту соціалістичних цінностей у часи СРСР і захисту російськомовних поза межами Росії. Тоталітарний контроль разом із формуванням і закріпленням ідеологічної відданості надає новий мобілізаційний інструмент для держави під час війни.

Проводячи політику мнемощу стосовно України, Російська Федерація прагне створити потрібне їй історичне підґрунтя для кращого насадження своєї ідеології (історик Тімоті Снайдер (Snyder 2022) визначає її як фашизм). Формується загальнонаціональна віра в те, що жодних українців не існує, це просто погані «руські», яких вигадав Ленін (Путін 2021).

Тобто ми можемо спостерігати, що російські комеморативні практики – це не лише ідеологічні, а й просторові маркери імперії. Після розпаду СРСР чимало їх залишилося в Європі. Передовсім це «могили невідомого солдата», що є не так бажанням вшанувати пам'ять, як позначити території, домінування мертвих над живими. Пам'ятники такого типу вирізняються насамперед своїм динамізмом, «зброя» цих воїнів завжди в руках і про жодний спочин не йдеться. Показовою є ситуація під час демонстрації пам'ятника радянським воїнам у парку Шевченка в Чернівцях: братської могили, на яку вказувала могильна плита, виявити не вдалося (Шевчук 2023).

Сьогодні, в епоху цифровізації, головне смислове навантаження несуть візуальні форми репрезентації. За кожним візуальним образом стоїть символ, який потрібно розшифрувати й розкрити зміст. Варто зазначити, що в умовах активного розвитку комеморативних практик часто трапляються випадки, коли види репрезентації шкодять змісту, який вони мали передати. Як приклад наведемо рекламну кампанію алкогольних напоїв («Буча-Комбуча») та насіння (редис «Азовсталь» і кабачок «Привид Києва») (Робейко 2023).

Також варто звернути увагу на тематику забуття. Британський соціолог і дослідник колективної пам'яті Пол Коннертон стверджував:

Більша частина дебатів про культурну пам'ять сформована поширеною, якщо не загальноприйнятою, думкою, що запам'ятовування і підтримання пам'яті зазвичай є чесною, а забування неодмінно є вадою. Однак це припущення не є самоочевидним (Connerton 2008, 59).

Сьогодні ми можемо спостерігати за тим, як в українському соціокультурному просторі відбувається активна дискусія щодо варіацій забуття радянської спадщини й, відповідно, формування національної пам'яті. Загалом дискусія навколо тем декомунізації, дерадянської, деімперіалізації й особливо щодо деколоніалізму свідчить про те, що у нас досі не вироблено стратегії, як саме поводитися з радянським минулим. Декомунізація суто на емоційному підґрунті не веде до системних, реальних змін, бо й не має цього на меті. Їй бракує раціонального складника, який сприяє вибудовуванню стратегічного бачення майбутнього. Мало знати, від чого ми звільняємося. Треба знати, для чого. «Радянськість»

не зникає після перейменування вулиць, знесення пам'ятників та демонтажу атрибутів комуністичної чи імперської спадщини.

Потрібно декомунізувати свідомість. Процеси декомунізації в Україні відбуваються тільки наполовину. Переміщення статуї Щорса, зняття зірки з обеліска на Галицькій площі (раніше – площа Перемоги), заміна герба СРСР на тризуб на Батьківщині-матері – це все приклади половинчастих заходів. На нашу думку, для українського комеморативного середовища принцип руйнації радянських пам'ятників є шкідливим. Доцільніше використовувати термін «деконструкція». У такому разі можна говорити про те, що після фізичної деконструкції (в нашому випадку це демонтаж пам'ятників) має відбуватися семантична деконструкція.

Ми повинні розуміти, що це екзистенційне протистояння з Росією ми не зможемо виграти лише військовим шляхом. Так, бойові дії можуть бути каталізатором, але ми не можемо сподіватися на перемогу, якщо весь комеморативний ландшафт залишиться таким самим. Після Революції Гідності минуло 10 років, але в нас досі не побудовано меморіальний комплекс, присвячений цим подіям, він є лише як онлайн-платформа. Аналогічна ситуація пов'язана з гербом СРСР у Національному музеї історії України у Другій світовій війні – замість формування окремого музейного простору, який би був цілком присвячений проявам і наслідкам дій російських політичних режимів стосовно різних форм української державності.

Будь-які трансформації в комеморативному середовищі не мають відбуватися за принципом – демонтували, зробили заново та/або нічого не зробили й залишили порожнє місце. Головна проблема в тому, що ми не зафіксували, як було, тож чи будемо впевнені, що не повторимо помилок минулого. У якийсь момент частина тих людей, які негативно сприймають українство, а наявність у суспільстві такого прошарку не можна недооцінювати, захоче відтворити забуті ідеї та заповнити ці порожні постаменти старими пам'ятниками, а отже, відновити радянсько-імперське комеморативне середовище. Золота Орда – зовнішня проблема, але яничарство, буття ясиру нікуди не ділося (Рябчук 2011, 194).

Важливо зазначити, що в Україні діє багато недержавних ініціатив, спрямованих на деморалізацію ключових аспектів в історії, а точніше персоналій. Зокрема, це стосується платформи «Миротворець», призначеної для архівування інформації стосовно людей та організацій,

які загрожують українській державності. Інша платформа для збереження пам'яті має назву «Книга полеглих за Україну». Мета цього проєкту, який функціонує з 2014 року, увіковічити в пам'яті тих, хто віддав життя, захищаючи Україну. На період повномасштабного вторгнення книга функціонує в «закритому режимі».

Отже, можемо стверджувати, що політика забуття також відіграє важливу роль у формуванні сучасного комеморативного дискурсу.

У Росії, так само як і в Україні, відбуваються спроби реактуалізації культурного простору, пов'язаного з минулим, і/або його забуття. У зв'язку з монополією держави на історію в Росії склалася ситуація, коли існує єдине правильне висвітлення історичних подій. І будь-які відхилення можуть призвести до дискредитації чинної ідеології, а отже й режиму. Щоб цього не сталося, у Росії створили спеціальні установи, як-от Національний центр історичної пам'яті при президенті РФ (Історична правда 2023).

У Росії будь-які спроби об'єктивного висвітлення історії відразу припиняють, велика кількість архівів досі засекречені (Вишневський 2023). Російська Федерація знищує все, що пов'язане з комеморативними практиками на окупованих територіях, адже їх існування заперечує ідеологію «русского міра». Важливо також наголосити, що під час цієї війни ідентичностей ми повинні чітко розрізняти російську та радянсько-імперську ідентичність. У сьогоднішній Росії досі не сформовано націю: вони функціонують у парадигмі Золотої Орди. Виникає ситуація, коли будь-які спроби переформувати щось старе можуть призвести до тотального краху всієї системи. Тому вони намагаються законсервувати та відновити ту радянсько-імперську ідентичність, яка в них була. «Наявність самостійної держави на історичних російських територіях тепер буде постійним приводом відновлення військових дій», – заявив заступник голови Ради безпеки Росії Д. Медведєв (Балачук 2024).

Висновки. Проведений аналіз формування комеморативних практик свідчить про їхню значущу роль у процесі формування національної ідентичності, її захисту та утвердження історичної правдивості в умовах інформаційної війни. Засоби комеморації, як-от пам'ятники, меморіальні заходи та націєвірні наративи, стають важливими атрибутами формування колективного образу минулого, сьогодення та майбутнього. Водночас вони відображають суперечливість і політизованість інтерпретацій подій. В Україні та Росії спостерігається трансформація

комеморативних практик, які фіксують зміни в політичній ситуації та соціокультурному середовищі. Загалом тема формування та ролі комеморативних практик у російсько-українській війні є комплексною та має широкі імплікації

для сучасного суспільства. Вивчення цих практик сприятиме глибшому розумінню впливу війни на колективну свідомість, формування ідентичності та перспективи подальших культурних і соціальних процесів.

Список використаної літератури

- Ассман, Аляйда. 2012. *Простори спогаду: Форми та трансформації культурної пам'яті*. Пер. з нім. Ксенія Дмитренко, Лариса Доронічева, Олександр Юдін. Київ: Ніка-Центр. https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleida_Assmann/Prostory_sphadu.pdf.
- . 2019. *Забвение истории – одержимость историей*. Москва: Новое литературное обозрение. http://loveread.ec/view_global.php?id=104908.
- Балачук, Ирина. 2024. «Медведев заявил, что Россия никогда не відчепиться від України». *Українська правда*, 17 січня 2024. <https://www.pravda.com.ua/news/2024/01/17/7437637/>
- Белоусов, Евгений. 2022. «Путин заявил, что у российской цивилизации “свой путь”». *Вечерняя Москва*, 21 сентября 2022. <https://vm.ru/news/997793-putin-zayavil-cto-u-rossijskoj-civilizacii-svoj-put>.
- Бойко, Марія. 2023. «Путін заявив, що “до Росії всі лізуть, бо задрять”». *TCH*, 9 лютого 2023. <https://tsn.ua/svit/putin-zayaviv-scho-do-rosiyi-vsi-lizut-bo-zazdryat-2261770.html>.
- Виноградов, Егор. 2014. «Немецкий культуролог Алейда Ассман о памяти и забвении». *Deutsche Welle*, 23 октября 2014. <https://p.dw.com/p/1DZvO>.
- Вишневикий, Борис. 2023. «О праве палачей на тайну частной жизни». *Новая газета*, 12 сентября 2023. <https://novayagazeta.ru/articles/2023/09/12/o-prave-palachei-na-tainu-chastnoi-zhizni>.
- Демчук, Руслана. 2021. «Меморизація Леніна як ієротопічний проєкт». *Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури* 4: 11–21. <https://doi.org/10.18523/2617-8907.2021.4.11-21>.
- Жезмер, Антон. 2023. «“Этот странный антимир”. Михаил Эпштейн о самоуничтожении России». *Север.Реалии*, 17 февраля 2023. <https://www.severreal.org/a/etot-strannyu-antimir-mihail-epshteyn-o-samounichtozhenii-rossii/32271528.html>.
- Історична правда. 2023. «В Росії створюють Національний центр історичної пам'яті». *Історична правда*, 7 листопада 2023. <https://www.istravda.com.ua/short/2023/11/7/163326/>
- Ларина, Анастасія. 2022. «Патриарх Кирилл пообещал прощение грехов погибшим в “междоусобной брани” на Украине». *Коммерсантъ*, 25 сентября 2022. <https://www.kommersant.ru/doc/5581307>.
- Нора, Пьер. 1999. «Между памятью и историей. Проблематика мест памяти». В *Франция-память*, П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пуимеж, М. Винок; пер. с фр. Д. Хапаевой. Санкт-Петербург: Изд-во СПбУ, 1999. <https://ru.scribd.com/document/508640508/Пьер-Нора-Проблематика-Мест-Памяти>.
- Нора, Пьер. 2005. «Всемирное торжество памяти». *Неприкосновенный запас* 2. <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-pamyati.html>.
- Путин, Владимир. 2021. «Об историческом единстве русских и украинцев». *Новости Кремля*, 12 июля 2021. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>.
- Райтшустер, Борис. 2015. *Путінократія. Людина влади та його система*. Харків: Віват.
- Робейко, Ольга. 2023. «Редиска “Азовсталь” і кабачок “Привид Києва”: мережа “закипає” через назви українського насіння (відео)». *УНІАН*, 14 березня 2023. <https://www.unian.ua/society/merezha-zakipaye-cherez-nazvi-ukrajinskogo-nasinnya-redisku-azovstal-ta-kabachki-privid-kiyeva-12179253.html>.
- Русінко, Богдан. 2023. «Росія не починала війну, а намагається її припинити, – Путін (Відео)». *Цензор.Нет*, 23 травня 2023. https://censor.net/ua/video_news/3420195/rosiya_ne_pochynala_viyinu_a_namagayetsya_yiyi_prypunuty_putin_video.
- Русская служба BBC. 2022. «Толпа в метро и перебой в трансляции речи Путина. Митинг-концерт в “Лужниках”». *BBC News – Русская служба*, 18 марта 2022. <https://youtu.be/S0yIm2SvDh0>.
- Рябчук, Микола. 2011. *Постколониальний синдром. Спостереження*. Київ: К.І.С. https://chtyvo.org.ua/authors/Riabchuk/Postkolonialnyi_syndrom_Sposterezheniya/
- Шевчук, Алена. 2023. «Могила радянських офіцерів у парку в Чернівцях виявилася порожньою». *Кореспондент*, 4 вересня 2023. <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4620649-mohyla-radianskykh-ofitseriv-u-parku-v-chernivtsiakh-vyavyaslasi-porozhnoiu>.
- Шестов, Николай. 2005. *Политический миф теперь и прежде*. Москва: Олма-пресс. <https://lawbook.online/politiki-sotsiologiyakniga/politicheskiy-mif-teper.html>.
- BBC. 2005. “Putin deplors collapse of USSR.” *BBC News*, April 25, 2005. <https://news.bbc.co.uk/2/hi/4480745.stm/>
- Connerton, Paul. 2008. “Seven types of forgetting.” *Memory Studies* 1 (1): 59–71. <https://doi.org/10.1177/1750698007083889>.
- Snyder, Timothy. 2022. “We Should Say It. Russia Is Fascist.” *The New York Times*, May 19, 2022. <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>.

References

- Assman, Aleida. 2012. *Prostory sphadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiaty*. Translated from German by Kseniia Dmytrenko, Larisa Doronicheva, Olexandr Yudin. Kyiv: Nika-Tsentr. https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleida_Assmann/Prostory_sphadu.pdf [in Ukrainian].
- . 2019. *Zabvenie istorii – oderzhimost istoriei*. Novoe literaturnoe obozrenie. http://loveread.ec/view_global.php?id=104908 [in Russian].
- Balachuk, Iryna. 2024. “Medvedev zaiavyv, shcho Rosiia nikoly ne vidchepytisia vid Ukrainy.” *Ukrainska Pravda*, January 17, 2024. <https://www.pravda.com.ua/news/2024/01/17/7437637/> [in Ukrainian].
- BBC. 2005. “Putin deplors collapse of USSR.” *BBC News*, April 25, 2005. <https://news.bbc.co.uk/2/hi/4480745.stm>.
- BBC Russian Service. 2022. “Tolpa v metro i pereboi v translyatsii rechi Putina. Miting-kontsert v ‘Luzhnikakh’.” *BBC Russian service*, March 18, 2022 (video-fragment on 1:54). <https://youtu.be/S0yIm2SvDh0> [in Russian].
- Belousov, Evgenii. 2022. “Putin zaiavil, chto u rossiiskoi tcivilizatscii ‘svoi put’.” *Vecherniaia Moskva*, September 21, 2022. <https://vm.ru/news/997793-putin-zayavil-cto-u-rossijskoj-civilizacii-svoj-put> [in Russian].
- Boiko, Mariia. 2023. “Putin zaiavyv, shcho ‘do Rosii vsi lizut, bo zazdryat’.” *TSN*, February 9, 2023. <https://tsn.ua/svit/putin-zayaviv-scho-do-rosiyi-vsi-lizut-bo-zazdryat-2261770.html> [in Ukrainian].
- Connerton, Paul. 2008. “Seven types of forgetting.” *Memory Studies* 1 (1): 59–71. <https://doi.org/10.1177/1750698007083889>.

- Demchuk, Ruslana. 2021. "Lenin's Memorization as a Hierotopic Project." *NaUKMA Research Papers. History and Theory of Culture* 4: 11–21. <https://doi.org/10.18523/2617-8907.2021.4.11-21> [in Ukrainian].
- Istorychna pravda. 2023. "V Rosii stvoriat' Natsionalnyi tsentr istorichnoi pamiaty." *Istorychna pravda*, November 7, 2023. <https://www.istpravda.com.ua/short/2023/11/7/163326/> [in Ukrainian].
- Larina, Anastasija. 2022. "Patriarh Kirill poobeshhal proshhenie grehov pogibshim v «mezhdousobnoj brani» na Ukraine." *Kommersant*, September 25, 2022. <https://www.kommersant.ru/doc/5581307> [in Russian].
- Nora, Pierre. 1999. "Mezhdru pamyaty i istoriei. Problematika mest pamyati." In *Frantsiya-pamyat* (P. Nora, M. Ozuf, Zh. de Pyuimezh, M. Vinok). Saint Petersburg: SPbU. <https://ru.scribd.com/document/508640508/Per-Nora-Problematika-Mest-Pamyati> [in Russian].
- . 2005. "Vsemirnoe torzhestvo pamyati." *Neprikosnovennii zapas* 2. <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-pamyati.html> [in Russian].
- Putin, Vladimir. 2021. "Ob istoricheskom edinstve russkikh i ukraincev." *Novosti Kremļa*, July 12, 2021. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [in Russian].
- Reitschuster, Boris. 2023. *Putinokratiia. Liudyna vlady ta yoho systema*. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
- Riabchuk, Mykola. 2011. *Postkolonialnyi syndrom. Sposterezhennia*. Kyiv: K.I.S. https://chtyvo.org.ua/authors/Riabchuk/Postkolonialnyi_syndrom_Sposterezhennia/ [in Ukrainian].
- Robeiko, Olha. 2023. "Redyska Azovstal i kabachok Pryvyd Kyieva: merezha zakypaie cherez nazvy ukrainskoho nasinnia (video)." *UNIAN*, March 14, 2023. <https://www.unian.net/society/set-zakypaet-iz-za-nazvaniya-ukrainskih-semyan-redisa-azovstal-i-kabachki-prizrak-kieva-12179250.html> [in Ukrainian].
- Rusinko, Bohdan. 2023. "Rosiiia ne pochynala viinu, a namahaietsia yii pryynyty, – Putin (Video)." *Censor.net*, May 23, 2023. https://censor.net/ua/video_news/3420195/rosiya_ne_pochynala_viyinu_a_namagayetsya_yiyi_pryynyty_putin_video [in Ukrainian].
- Shestov, Nikolai. 2005. *Politicheskii mif teper i prezhdie*. Moscow: Olma-pess. <https://lawbook.online/politiki-sotsiologiya-kniga/politicheskii-mif-teper.html> [in Russian].
- Shevchuk, Alena. 2023. "Mohyla radianskykh ofitseriv u parku v Chernivtsiakh vyavylasia porozhnoi." *Korespondent*, September 4, 2023. <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4620649-mohyla-radianskykh-ofitseriv-u-parku-v-chernivtsiakh-vyavylasia-porozhnoi>.
- Snyder, Timothy. 2022. "We Should Say It. Russia is Fascist." *The New York Times*, May 19, 2022. <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>.
- Vinogradov, Iegor. 2014. "Nemetskii kulturolog Aleida Assman o pamyati i zabvenii." *Deutsche Welle*, October 23, 2014. <https://p.dw.com/p/1DZvO> [in Russian].
- Vishnevskij, Boris. 2023. "O prave palachei na tainu chastnoi zhizni." *Novaya gazeta*, September 12, 2023. <https://novayagazeta.ru/articles/2023/09/12/o-prave-palachei-na-tainu-chastnoi-zhizni> [in Russian].
- Zhezmer, Anton. 2023. "«Etot strannyi antimir». Mikhail Epshtein o samounichtozhenii Rossii." *Sever.Realii*, February 17, 2023. <https://www.severreal.org/a/etot-strannyi-antimir-mihail-epshteyn-o-samounichtozhenii-rossii/32271528.html> [in Russian].

Artem Bohutskyi

Postgraduate student at the Department of Cultural Studies, Faculty of Humanities, National University of Kyiv-Mohyla Academy (NaUKMA), Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0002-8983-4759>

e-mail: artem.bogutsky@ukma.edu.ua

The Formation and Role of Commemorative Practices during the Russian-Ukrainian War

Abstract

The article attempts to highlight the content of commemorative practices in Ukraine and Russia in the context of the current war. The full-scale invasion of Russia on February 24, 2022, gave a strong impetus to qualitative and quantitative changes in both Ukrainian and Russian socio-cultural environments. In the context of the existential confrontation between both countries, commemorative practices have become key in the struggle of identities.

Ukrainian commemorative practices are developing as a countercultural element in relation to Russia. And accordingly, they are aimed at promoting national unity and resistance to Russian aggression. The socio-cultural space is changing through decommunization, de-Sovietization, and de-imperialization. The issue of the place of the Soviet heritage in the Ukrainian socio-cultural space is particularly controversial. The above processes cannot be based solely on emotional grounds, but are part of a system. "Sovietness" does not disappear after renaming streets, demolishing monuments, and dismantling the attributes of communist rule. What is needed is the decommunization of consciousness.

The Russian commemorative environment is based primarily on the glorification of the army, the popularization of the cult of death, and the rewriting of history. This list is primarily aimed at preserving the Soviet-imperial identity and restoring the markers of the empire in their state and on the territories they managed to occupy. At the same time, there are attempts to destroy Ukrainian identity and statehood as obstacles to the restoration of the empire.

In the end, we can say that commemorative practices in the current military conflict have added a new cultural dimension. In general, the topic of the formation and role of commemorative practices in the Russian-Ukrainian war is complex and has broad implications for modern society. This article and future studies of these practices will contribute to a deeper understanding of the impact of the war on the collective consciousness, identity formation, and the prospects for further cultural and social processes.

Keywords: Russian-Ukrainian war, commemorative practices, politics of memory, decommunization, monument, national identity, consolidation of society, cultural space, cultural dimension.

*Manuscript received February 7, 2024
Матеріал надійшов 7 лютого 2024 р.*

© **Артем Богуцький (Artem Bohutskyi), 2024**

artem.bogutsky@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0002-8983-4759>

Сфера наукових зацікавлень: культурні виміри, танатологія, соціокультурні трансформації в Україні.

Main research fields: cultural dimensions, cultural thanatology, socio-cultural transformations in Ukraine.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)